

שמואל הנביא ותהליך הקמת ממלכת ישראל

תהליך התיישבות בני-ישראל בארץ היה גם תהליך של רכישת עצמאות - מהמדבר, בהנהגת משה ואהרן ובנוכחות מורגשת ביותר של ההשגחה העליונה, לחיים עצמאיים של עם בארצו. בדורו של משה רבנו ידע העם את הנהגת ה', ונוכחותו הניסית של משה קרנה על פניו. ההתמודדות של עם-ישראל כעם בין העמים, וכעם העובד להוציא לחמו בעצמו מן הארץ, שם דגשים אחרים בחייו ובחיי מנהיגיו. שמואל הנביא היה האיש, אשר העביר את העם מהנהגת שופט להנהגת מלך - אישיות מיוחדת לתפקיד כה קשה וכה מורכב.

מה הן התכונות המיוחדות את שמואל, אשר מכשירות אותו למלא משימה חשובה זו? הגעתו של שמואל הנביא להנהגת ישראל היא מופלאה כמו כל מסכת חייו. אי-אפשר למצוא שום דבר שגרתי באישיות ענקית זו - מהמשפחה בה צמח, בתקופה בה פעל (בין תקופת השופטים לזו של המלכים) ובעובדה, שבחמישים ושתיים שנותיו המעטות הספיק לעשות מעשים של דורות.

נעמוד להלן על הדרגתיות המעבר בהנהגה - מהנהגה רוחנית של שופט עד להנהגת דוד הנבחר ונמשח למלך, המגשימה את השלמת ההתבססות בארץ. שמואל הנביא, בנם של אלקנה וחנה, מגלם שילוב של שתי דמויות חשובות אלו. אנסה להראות, כי התכונות הדומיננטיות של אלקנה וחנה, כפי שבאות לידי ביטוי במקרא, מתגלמות באישיותו של שמואל ודרושות לו למשבצת ההיסטורית המיוחדת אותה הוא תופס.

לצורך זה נתייחס:

- א. לתקופה שלתוכה נולד שמואל.
- ב. לאישיותם של אלקנה וחנה וביטויים בשמואל.
- ג. לשינוי המנהיגות משופט לנביא.
- ד. לשינוי מערכת היחסים בין מנהיג לעם, משופט היושב על כיסא לנביא הסובב את היישוב.
- ה. להמלכת שאול כתקופת ביניים לקראת מלכות דוד.
- ו. למלכות דוד כמלכות האולטימטיבית.

מסקנות המאמר מתבססות על האמונה, כי כתיבת התנ"ך הינה כתיבה מגמתית, ועל כן לשון הכתוב, ומה שאין בו, הם בסיס לגיטימי למסר הטמון בפסוקים. להשלמת התמונה נתבסס, בנוסף על המתואר במקרא, גם, על דברי חז"ל המופיעים בתלמוד ובמדרש.

רקע התקופה

מנהיגות עלי הכהן, אופייה וחולשותיה

ספר שופטים מסתיים בפסוק "בימים ההם אין מלך בישראל איש הישר בעיניו יעשה" (וראה גם שופטים יז, יט, א). עלי הכהן, שהיה גם שופט, זקן, ובניו מנהלים את עבודת הקודש במשכן. חולשת מנהיגותו של עלי מתוארת בכתוב בצירוף של היושב על כיסא אצל מזוזת ההיכל (שמו"א א, ט) והעם מגיע אליו ע"מ לקבל את צרכיו הרוחניים. הנתק בינו לבין הנעשה במקדש (ראה שם ב, כב-כד, כט) מצביע על מרחק עוד יותר גדול בינו לבין העם היושב בשדות.

ריכוזיות הכוח הרוחני, שהופקד בידי חופני ופנחס יצר אפשרויות של שחיתות. הפסוק (שם יג) "ומשפט הכהנים את העם כל איש זובח זבח" מראה שלעם לא נותרה כל ברירה אחרת. הזדקקותם של עולי-הרגל לשירותם הבלעדי היוותה קרקע פורייה להסתאבות. נוצרה תחושה של שררה וכח (ראה שם טז): "ואמר לו כי עתה תתן, ואם לא ולקחתי בחזקה". במקום שהכהנים יהיו משרתי העם ומדריכיו, הפך העם להיות משרתם של הכהנים. מנהיגי הדור לא לימדו את "דרך הארץ" הדרושה כל-כך לתכנית יישוב עם-ישראל בארצו.

אחריות הסנהדרין

כאשר אין העם יונק את רוחניותו בדרך ציבורית מתאימה, הדבר מביא לשיבושים ברמה האישית והציבורית. תיאור הפער הרוחני, שהיה קיים לפני בא אלקנה, נמצא במדרש (תנא דבי אליהו פרשה יב):

ושמא תאמר, אותן שבעים אלף שנהרגו בגבעת בני בנימין מפני מה נהרגו? היה להם, סנהדרין גדולה שהניח משה ויהושע פנחס בן אלעזר עמהם, שיקשרו חבלים של ברזל במותניהם, ויגביהו בגדיהם למעלה מארכובותיהם, ויחזרו בכל עיירות ישראל, יום אחד בבית-אל, יום אחד לחברון, יום אחד לירושלים, וילמדו את ישראל דרך ארץ, בשנה בשתיים בשלוש, עד שיתיישבו ישראל בארצם. יתגדל ויתקדש שמו של הקב"ה בעולם כולו שברא מסוף העולם ועד סופו, הן לא עשו כן. אלא כשנכנסו לארצם, כל אחד ואחד נכנס לכרמו וליינם, אמר: 'שלום עליך נפשי, כדי שלא להרבות את הטורת. ושנו חכמים במשנה: "הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה, והוי שפל ארח בפני כל אדם; ואם בטלת מן התורה, יש לך הרבה בטלים כנגדך" (אבות ב, ז). וכשעשו בגבעת בני בנימין דברים מכוערים ודברים שאינן ראויין, באותה שעה ביקש הקב"ה להחריב את כל העולם כולו, אמר: לא נתתי תורתי אלא מדרך ארץ "ורדפו מכם חמישה מאה" (ויקרא כה, ח); אבל אם תעשו את התורה ותעדיפו עליה, "אחד מכם ירדף אלף ושנים יניסו רבבה" (דברים לב, ל). לפיכך נתקבצו ויצאו למלחמה, ונהרג

מהן שבעים אלף. ומי הרג את כל אלו? אמרו: לא הרג אותן אלא סנהדרי גדולה שהניח משה ויהושע ופנחס בן אלעזר הכהן. אנו רואים, א"כ, שמנהיגותו הרוחנית של העם אחראית על יחסיו עם ה' ועל תוצאותיהם. המנהיגות הנכונה והאידיאלית יוצאת אל העם, ומשמשת מורה ומדריכה לעם. בו בזמן, מקבלת מושג מדויק על צרכי העם. אולם אז, המנהיגים התרכזו בעצמם.

שמואל כתב ספרו

הגמרא (בבא בתרא יד, ב) אומרת: "שמואל כתב ספרו ושופטים ורות". יש להניח, שהנביא הכותב, לא רק שמודע לתוכן סיפור המאורעות, אלא גם מגמתי בסידורן הכרונולוגי. אמנם, המפרשים טורחים ליידע אותנו, כי האירועים המתוארים בסוף "שופטים" שייכים לתקופה של עתניאל בן-קנז, ואולם, אם שמואל הנביא כתב את הספר, בוודאי גם ל"אי-דיוק" במיקום יש משמעות וחשיבות. לתוך תקופה זו בא אלקנה. אין כל מקריות בסיפורי התנ"ך, וע"כ גם עניינו של אלקנה אינו סיפור ש"בדרך-אגב", אלא משתלב להפליא בכרונולוגיה ובאיכות האירועים.

הוריו של שמואל

ויהי איש אחד מן הרמתיים צופים ושמו אלקנה ... אפרתי. ולו שתי נשים, שם אחת חנה ושם השנית פנינה, ויהי לפנינה ילדים ולחנה אין ילדים. ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה ... (שמו"א א, א-ב).

התייחסות להורים ולמנהיגים בעתיד אינו דבר שבשגרה בתנ"ך. במקרה של הוריו של שמואל, נכנס הכתוב לתיאור מפורט למדי. אין דבר שכזה בא במקרא, אלא להעביר מסה מסוים. התעסקות הפסוקים בבית הורי שמואל קוראת אלינו לתת לב ולעיין בפרטים המובאים ובמה שאנו יכולים לשאוב מהם. אצל שמשון (שופטים יג, ב-טו), למשל, אנו מוצאים התייחסות להורים רק בקשר להולדת שמשון, אך לא לגבי אישיותם שלהם ומעשיהם. במגילת רות, כאשר הפסוק מתאר באריכות את אשר עבר על משפחת אלימלך (א, א-ז) הרי זה לצורך בירור הקשר לגאולת בועז את רות ושדה אלימלך. חשיבות האישים הממלאים תפקיד בשושלת חשובה זו משמשת גם כרקע ראוי למעשיה של רות. גיורת צדקת זו, עושה הכל כדי להקים שם המת על נחלתו (רות ד, י), ואכן היא זוכה ומצאצאיה נולד דוד המלך!

בעניינו של שמואל, האם היא המבקשת ילד, והיא זו המקדישה את בנה לעבודת ה': "ונתתיו לה' כל ימי חייו ומורה לא יעלה על ראשו" (שמו"א א, יא). חלקה של חנה, מסתבר, משמעותי מאוד במקומו ובתפקידיו של שמואל (בנושא זה עסק בהרחבה הרב יהושע בכרך, בספרו "מה בין שאול לדוד").

חנה

כאשר מתבוננים בפסוקים המתארים את חנה והעובר עליה, אנו יכולים להתרשם מעצמת הרגשות בה היא מעורבת. אשה חדורת אמונה בה' ובטוחה בהנהגתו, ועדיין דורשת את חלקה כאשה וכאם. הגמרא (ברכות לא, ב) מתארת את המונולוג ה"שקט-רועם" הזה:

"וחנה היא מדברת על ליבה" - אמר רבי אלעזר משום יוסי בן זמרא: על עסקי ליבה. אמרה לפניו: ריבוננו של עולם, כל מה שבראת באשה לא בראת אחד לבטלה - עיניים לראות, ואזניים לשמוע, חוטם להריח, פה לדבר, ידיים לעשות בהם מלאכה, רגליים להלך בהן, דדים להניק בהן. דדים הללו שנתת על לבי למה? לא להניק להן?! תן לי בן ואניק בהן.

אם נעקוב אחר אישיותה, כפי שמתבטאת בתיאורי הכתוב, נראה שזוהי אישיות חזקה מאוד. אהבת בעלה אליה אינה מהווה פיצוי מספיק לשאיפתה לאמהות. מתוך תפילתה אפשר ללמוד על אמונתה החזקה ועל תעצומות נפשה. חנה מגלמת דמות מיוסרת ונחושה. יודעת את אשר רוצה ופועלת להשגתו, ויחד עם זאת מפנימה כאב עצור וכעב רב. שלא כנעמי, במגילת רות, החושפת כאבה בפני אנשים, שיחתה של חנה בפני המקום היא אישית ופרטית - "רק שפתיה נעות וקולה לא ישמע" (שמו"א א, ג). בימינו היינו אולי אומרים: אשה גדולה ומכונסת ומרוחקת קמעה.

אלקנה

לעומת חנה מצטייר בעלה אלקנה כבעל אישיות שונה לגמרי. אלקנה, המכונה בלשון הכתוב "איש", או "האיש", היה אדם בעל מעמד ציבורי חשוב ביותר, כדברי מדרש תנחומא (פר' שמיני סי' ט ד"ה ויהי): "ואין אומרים 'איש' אלא לאדם חשוב, שנאמר (במדבר יב, ג) 'והאיש משה עניו מאוד'". ישנה סברה, כי מודיע הבשורה הקשה לעלי, המכונה "איש האלקים" אינו אלא אלקנה (ילקוט שמעוני, שמואל, צא).

אלקנה מוצג בכתוב כאיש משפחה, ירא-שמים, הרואה בעליה לרגל מצוה חשובה, ומתמיד בה - "ועלה האיש ההוא מעירו מימים ימימה להשתחוות ולזבוח לה' צבאות בשילה" (שמו"א א, ג). הדגשת עלייתו של אלקנה וביתו מדי שנה בשנה מעידה כי הדבר ראוי לתשומת-לב, ואולי לא היה כלי-כך נפוץ, בחינת "ובמקום שאין איש השתדל להיות איש" (אבות ב, ו). פעילותו של אלקנה מקבלת משמעות מיוחדת, כאשר מבינים את הרקע. נראה, שהבנה זו של אלקנה בהפצת תורה ובחינוך למצוות בולטת עוד יותר על רקע המתואר במדרש הנ"ל.

יחסו המבין והאהוב למשפחתו מתבטא ביחסו לחנה העקרה — ויהי איש אחד ... ולחנה יתן מנה אחת אפיים, כי את חנה אהב. ויאמר לה אלקנה אישה: חנה למה תבכי, ולמה לא תאכלי, ולמה ירע לבבך, הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים (א, ח).

במקום שנתן אלקנה לפנינה ולילדיה מנות - שזו היא חובתו, נתן לחנה מנה אחת אפיים ע"מ לאזן, "כי את חנה אהב". בעיני אלקנה - "הלא אנכי טוב לך מעשרה בנים" לא בא לבטא את אשר מרגישה חנה, כי ברור מהמשך הכתובים, שחנה לא הסתפקה באהבת אלקנה. אבל דבריו מבטאים בהחלט את אשר הרגיש הוא עצמו. ראיית צורך הזולת לא נסתיימה אצל אלקנה בין כותלי ביתו (אם כי ברור, שהתנהגותו בביתו משקפת את אופיו). אלקנה ראה את הדוגמא האישית ככלי הבדוק והטוב ביותר לעורר אצל העם את המוטיבציה לעליה רוחנית. לא עמד ונאם לאחרים את שהם צריכים לעשות, אלא הדגים. כתיאור המדרש (ילקוט שמעוני, שמואל, עז):

אלקנה ואשתו בניו ואחיותיו וכל קרוביו היה מעלה עמו לרגל, ובאים ולנין ברחובה של עיר. והיתה המדינה מרגשת, והיו שואלין אותו: "להיכן תלכו?" ואומרין: "לבית ה' שבשילה, שמשם תצא תורה ומצוות. ואתם, למה לא תבואו עמנו ונלך יחד?" מיד עיניהם משגרות דמעות, אומרים להם: "נלך עמכם." ואומרים להם: "הן." עד לשנה הבאה חמישה בתי, ולשנה אחרת עשרה בתי, עד שהיו כולם עולין. ובדרך שהיה עולה שנה זו, לא היה עולה שנה אחרת, עד שהיו כולם עולים. אמר לו הקב"ה: "אלקנה, אתה הכרעת את ישראל לכף זכות וחניכתם במצוות וזכו רבים על ידך, אני אוציא בן ממך יכריע את ישראל לכף זכות, ויחנך אותם במצוות." הא למדת שבשכר אלקנה, שמואל.

ראינו את התכונות המיוחדות את אלקנה ואת חנה, ראינו גם את הנסיבות אליהן נולד שמואל.

שמואל

ימיו הקצרים של שמואל (52 שנה) היו ממוצים ומלאי משימות. חשיבותו של שמואל, לא כמעמיד שושלת משל עצמו, אלא במישור הממלכתי בלבד. האיש, שהפסוק בתהילים (צט"ג) משווהו למשה ולאהרון כאחד, שינה דפוסי התנהגות של עם ושל מנהיגיו; העמיד את המוסריות האלוקית מעל קוצר ראייה וחולשות אנוש (ראה קל וחומר של שאול יומא כב,ב). הוא בעל לב רגיש ונחישות של סלע - משסף את אגג, סובב בין אנשי העם, ויחד עם זאת יודע לייסרם. מבקר קשה ושנון, ומתפלל יחד עם כל עם ישראל לטהרם במצפה.

שמואל הנביא, איש שכל חייו הוקדשו לה', היה לוי, ואכן שרת את העם ושרת את ה'. איש, שזקנתו לא התבטאה בשנים, השכיל לשפוט את העם, וללמדו במקום מגוריו. לא תיכה, שהעם יגיע אליו, אלא הלך הוא אל העם. הבין אותו במקום בו היה, ושם נתן לו את ברכתו. שמואל נתייחד בזאת שכונה "הרואה" (שמו"א ט,ט), כמי שמראה לאנשים את דרכם המיוחדת להם בעבודת ה'.

שמואל הצעיר

הוא מחדש בישראל את נפיצות דבר ה', כדברי הכתוב (ג,א): "והנער שמואל משרת את ה' לפני עלי, ודבר ה' היה יקר בימים ההם אין חזון נפרץ". המקום הנרחב הניתן לעלייתו של שמואל נוכח ירידתו של עלי, משכיחה לעתים את העובדה, שמדובר באיש צעיר מאוד! הוא עומד תמים מול עלי ונושא את דבר ה'. עלי נוכח בחולשתו: "ויבן עלי כי ה' קורא לנער" (ג,ח). לפני-כן תואר עלי כזקן ואילו ה' קורא לנער. אנו איננו עוסקים כל-כך בעלי, אך הניגוד מדגיש גם את חשיבותו של שמואל, וכן את חשיבות תפקיד המנהיג החדש, הדוחק רגלי הישן.

עלייתו של שמואל

התפתחותו של שמואל בתפקידו מובעת בכתוב בתיאור מקביל של גדילתו מול ה' וגדילתו מול ישראל: "ויגדל הנער שמואל עם ה'" (ב,כא), וכמה פסוקים אחר-כך (כו): "והנער שמואל הולך וגדל וטוב עם ה' וגם עם אנשים". שיא הכרת מנהיגותו של שמואל לא אתר לבוא - "ויזע כל ישראל מדן ועד באר שבע כי נאמן שמואל לנביא לה".

כלל ישראל זוכה להשראת השכינה בזכותו כהמשך הפסוק: "ויוסף ה' להראה בשילה כי נגלה ה' אל שמואל בשלו בדבר ה'".

שמואל, משה ואהרן

הפסוק בתהילים צט אומר: "משה ואהרן בכהניו, ושמואל בקוראי שמו". המדרש והגמרא נדרשו לכך. הדמיון בין שלושת אישים אלו נבחן בזוויות שונות, דבר אחד משותף לכל הדברים, והוא: המשקל הניתן לשמואל הנביא היה זה המקביל לשל משה ואהרן. הגמרא (ברכות לא,ב) מבארת את הפסוק: "זרע אנשים" -

רבי יוחנן אמר: זרע ששקול כשני אנשים, ומאן אינון? - משה ואהרן, שנאמר: "משה ואהרן בכהניו, ושמואל בקוראי שמו". וממשיכה הגמרא לדבר על מידותיו המיוחדות של שמואל באותו קטע: כי אתא רב דימי, אמר: זרע שמובלע בין אנשים - לא ארוך ולא גוף, ולא קטן ולא אלם, ולא צחור ולא גיחור, ולא חכם ולא טיפש.

המדרש בשמות רבה (פרש' טז) מפרט ממידותיו של שמואל:

בא וראה מה בין משה לשמואל. משה היה נכנס ובא אצל הקב"ה לשמוע הדיבור, ואצל שמואל היה הקב"ה בא, שנאמר (שמו"א ג,י): "ויבא ה' ויתיצב". למה? - אמר הקב"ה: בדין ובצדקה אני בא עם האדם - משה היה יושב, ומי שהיה לו דין בא אצלו ונידון, שנאמר "וישב משה לשפוט את העם", אבל שמואל היה טורח בכל מדינה ומדינה ושופט, כדי שלא יצטערו לבוא אצלו,

שנאמר (שם ז, טז) "והלך מדי שנה בשנה". אמר הקב"ה: משה, שהיה יושב במקום אחד לדון את העם, יבא אצלי לאהל מועד לשמוע הדיבור; אבל שמואל, שהלך אצל ישראל בעיירות ודן אותם, אני הולך ומדבר עימו, לקיים מה שנאמר (משלי טז, יא) "פֶלֶס וּמֵאֲזֵנֵי מִשְׁפָּט".

חשוב לשים לב, כי תכונות אלו מתארות את חנה ואלקנה מצויות להפליא בתכונותיהם של משה ואהרן. משה רבינו, שאף אדם לא השיג רמה רוחנית גבוהה כמוהו (ראה בס' הכוזרי א, רלא), יש בו איזה ריחוק מן העם.

☆ משה מיועד להנהגה וגדל בין מנהיגים מגיל רך - "ויגדל הילד ותביאהו לבת פרעה ויהי לה לבן" (שמות ב, י). הוא מובא מיד לאחר שנגמל לבית פרעה, ושם הוא גדל. ושמואל - "עד יגמל הנער והבאתיו ונראה את פני ה' וישב שם עד עולם" (שמו"א א, כב).

☆ ה' קורא ומתגלה אל משה בסנה - "ויקרא אליו אלקים מתוך הסנה, ויאמר: משה משה, ויאמר הנני" (שמות ג, ד). אצל שמואל - ה' מתגלה לשמואל כאשר שוכב בהיכל ה' - "ויקרא ה' אל שמואל ויאמר הנני, וירץ אל עלי ויאמר הנני" (שמו"א ג, ד).

☆ המצרים מציקים לשיראל, ומשה מביא להם מסר המקרב אותם אל ה', וכתוצאה מכך: "ויאמן העם וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל וכי ראה את עניי ויקדו וישתחוו" (שמות ד, לא). אצל שמואל - כאשר סובלים את מצוקות פלישתים ומפלתם: "ויאמר שמואל אל כל בית ישראל: אם בכל לבבכם אתם שבים אל ה' הסירו את אלהי הנכר מתוכם והעשיתם, והכינו לבבכם אל ה' ועבדוהו, ויצל אתכם מיד פלישתים" (שמו"א ז, ג).

☆ ישראל זועקים מפני מצרים הסוגרים עליהם על הים, ומשה צועק - "ויאמר ה' אל משה: מה תצעק אלי דבר אל בני ישראל ויסעו" (שמות יא, א). אצל שמואל - "ויזעק שמואל אל ה' בעד ישראל, ויענהו ה'" (שמו"א ז, ט).

במדרש

הפסוק בתהילים צט "משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו" הביא את חז"ל לתת תשומת-לב להשוואה זו. להלן כמה דוגמאות:

המדרש בתנחומא (הוספה לפר' חוקת סי' ד):

והיו ישראל אוהבין יותר אהרן ממשה, לפי שהיה משה אומר יקוב הדין את ההר, אבל אהרן היה משים שלום בין אדם לחברו ובין איש לאישתו. ואם היה שומע על אדם בעולם שרוצה לילך לדבר עבירה בלילה, היה יוצא בדרך, וכשהיה מוצאו אומר לו: בני, מפני מה אתה מהלך בדרך, שמא יחשודך בני אדם בדברים רעים, ואתה, בני, איש טוב וממשפחה מיוחסת וטובה אתה. ומזהירו ומשיבו מדרך רעה. והיו כל ישראל אוהבים את

אהרן, אנשים ונשים.

המדרש המופיע בפסיקתא רבתי (פיס' יד):

"קוראים אל ה' והוא יענם" - זה קורא ונענה, וזה קורא ונענה. בעמוד ענן ידבר אליהם" - שמענו במשה שנדבר עימו בעמוד ענן, דכתיב "וירד ה' בענן" (שמות לד,ה), ובאהרון שנדבר עימו בעמוד הענן, דכתיב "וירד בעמוד ענן" (במדבר יב,ה). אבל בשמואל לא שמענו. והיכן שמענו? מן הדין קרא, "ותענינה אותם ותאמרנה יש הנה לפניך" (שמו"א ט,יב). רבי יודן בשם מארי יעקב: אמרו להם הנשים: אין אתם רואין ענן שהוא קשור למעלה? ואין יש אלא ענן, דכתיב: "ויש אשר יהיה הענן וגו'".

וכן בהמשך אותו מדרש:

שמענו במשה, שנכתבה תורה לשמו - "זכרו תורת משה עבדי" (מלאכי ג,כב); ובשמואל נכתב לו ספר - "ויכתב בספר וינח לפני ה'" (שמו"א י,כה). אבל באהרון לא שמענו. אלא מלמד שנתנה לו פרשה זו ("שמרו עדותיו וחוק נתן למו" - תהילים צט,ז) שלא תזוז ולא מבני בניו עד סוף כל הדורות.

במדרש תנחומא (צו,יג) עה"פ "קח את אהרן ואת בניו" (ויקרא ת,ב):

זה שאומר הכתוב "מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו" (משלי כ,ז) - זה אהרן ובניו. אם מן הדבר הזה, אף משה היה צדיק, ולא היו בניו כמותו. ואף עלי היה צדיק ולא היו בניו כמותו, ושמואל צדיק [היה] ולא היו בניו כמותו - "ולא הלכו בניו בדרכיו" (שמו"א ח,ג), למה אתה אומר "מתהלך בתומו צדיק"? שראה בניו אחריו בחייו משמשים בכהונה גדולה, לפיכך: "קח את אהרן ואת בניו אתו".

שמואל והעם

לאחר תיאור עליתו של שמואל, עושה המקרא הפסקה ארוכה ומתאר את מלחמות ישראל עם פלישתים, עד נפילת ארון ברית ה'. אין אף מלה אחת על שמואל בכל תיאור האירועים הללו. העם פועל בדרך "טכנית" - אולי נוכחות הארון תעזור! זה לא מה שקורה, וכאשר חוזר הארון לקרית-יערים — "וירבו הימים וינהו כל בית ישראל אחרי ה'". מעורבותו של שמואל להשגת מטרה זו רק מובנת מבין השיטין.

בפרשת בהעלותך מתארת התורה, איך הונהג העם במדבר, וכיצד התקבלו החלטות: "ולפי העלות הענן מעל האהל ואחרי-כן יסעו בני-ישראל. ובמקום אשר ישכן שם הענן על המשכן יחנו" (במדבר ט,ז). התורה מפליגה בתיאור תלות העם בהתנהגות הענן בקביעת חנייתם ומסעם. אם נמשיך, הרי גם המזון שקיבלו היה מן שמים - לא ניתן לבני-ישראל את ה"זכות" לדאוג למחר, הכל נקבע בידי שמים, גם בגלוי. בדרורו של יהושע, אף במלחמות שבני-ישראל ניהלו, כביכול, בעצמם, היה

קשר ברור והנהגה משמים. בתקופת השופטים אין אנו שומעים על הנחייה ברורה מה' דרך אמירה נבואית, רק איש מורם מעם נהיה שופט והוא, בסייעתא דשמיא, גואל את העם מצרותיו ושופט אותו. הפסוק עצמו מעיד: "אין חזון נפרץ". מבט העם הוא אל מנהיגו. עבודת האלקים היא דבר אישי ופרטי, גם אם יש משכן.

שמואל ניצב מול עם, אשר הורגל בהדרכה רוחנית ב"שלט רחוק" (ראה המדרש לעיל). אירועים מסויימים גרמו לו לעלות ולרדת מבחינה רוחנית. נראה, ששמואל עובר עם העם תהליכים, שדורשים הבשלה ומוכנות. שמואל, בא מבית-מדרשו של אביו, אלקנה, אשר ידע לעורר את ליבות ישראל לעלות לבית ה', ישן ברחובה של עיר; ושל אימו, חנה, הדומה לצוק קשה ואיתן, המנהלת דין-ודברים עם ה' צבאות. בתחושות של מה רצוי להיעשות עם העם הזה, פונה שמואל אל העם ואומר:
אם בכל לבבכם אתם שבים אל ה', הסירו את אלהי הנכר מתוכם והעשיתם, והכינו לבבכם אל ה' ועבדוהו לבדו, ויצל אתכם מיד פלישתים.

בשלב זה, בני-ישראל מודרכים ומושפעים ממצוקותיהם, הבאים עליהם מן האוייב, פלישתים. זו המוטיבציה שמשתמש בה שמואל, ועדיין מזכירה את ימי השופטים (שופטים ב,יח):

וכי הקים להם ה' שופטים, והיה ה' עם השופט והושיעם מיד אויביהם כל ימי השופט, כי ינחם ה' מנאקתם מפני לוחציהם ודוחקיהם. והיה במות השופט, ישובו והשחיתו מאבותם.

סגנון זה של מצוקה (הבאה מחטא), צעקה וישועה, היה בשלבי ההתפתחות והגדילה של העם מבחינה רוחנית ולאומית של המיועדים להנהגת מלכות. באמת, בסוף אותו קטע הפסוק: "וישפוט שמואל את בני ישראל במצפה" - עדיין במסגרת השופט. שמואל איננו עוד לוחם גיבור, שהאויבים שמעו את שמעו, וע"כ לא יטרידו את ישראל. הראיה לכך, שמיד ששמעו פלישתים כי נתקבצו ישראל במצפה - יצאו למלחמה.

עם-ישראל האמין בשמואל כנביא, ומקרבתו לה' שאב העם את בטחונו. גם שמואל הוא אמנם שופט, אך שואב הוא כוחו מהיותו נביא לה'. העם מחזיר לעצמו את בטחונו בה' כמי שמושיעו, וכזה פונה אל שמואל ומבקש מלך. בקשתו של העם למלך מציינת פרשת-דרכים במערכת היחסים בין העם לה', ולא-דוקא בין ישראל לשמואל.

פרשת המלך

העם רגיל לשופט, אבל -

כי תבוא אל הארץ אשר ה' אלקיך נותן לך, וירשתה וישבת בה, ואמרת: אשימה עלי מלך ככל הגויים אשר סביבותי. שום תשים עליך מלך אשר יבחר ה' אלקיך בו, מקרב אחיך תשים עליך מלך (דברים יז, יד-טו).

פרשת המלך, כפי המוזכר בדברים, מציינת את אחת התחנות החשובות בהשלמת יישוב העם על אדמתו. הגמרא, במסכת סנהדרין כ,ב: בשלושה דברים נצטוו ישראל בכניסתן לארץ - להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק ולבנות להם בית הבחירה. כבר נתחבטו הראשונים מדוע "וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך לשפטנו" (שמו"א ח,י). בגמרא מובאת דעה, שהיה הבדל בין שאלת הזקנים לבין שאלת עמי-הארץ - ומהם אמרו - זקנים שבהם כהוגן שאלו, שנאמר "שימה עלינו מלך לשפטנו"; ועמי הארץ שבהם קלקלו, שנאמר "והיינו גם אנחנו ככל הגויים".

נראה, שנקודת השקפת העם על חלוקת הייצוג והסמכות, היא העושה את הבקשה למצוה (כלשון הרמב"ן על הפסוק בדברים), או חלילה לחטא. "ואמרת אשימה עלי מלך" - יש בו דגש על "עלי", והם אמרו "תנה לנו". הזקנים חיפשו שופט, מנהיג רוחני; עמי-הארץ ביקשו כח של שליט, ככל הגויים, וכתאורי המפרשים (ראה רלב"ג ורד"ק).

הרמב"ן, בפירושו לתורה מצייין, שכבר בציווי הראשוני היתה הכנה לאותו זמן היסטורי של ימי שמואל -

ולפי דעתי עוד, שגם זה מרמיזותיו על העתידות. שכן היה כשאלו להם את שאול, אמרו לשמואל: "שימה לנו מלך לשפטנו ככל הגויים." וכן כתוב שם: "והיינו גם אנחנו ככל הגויים ושפטנו מלכנו וגו'." כי מה טעם שתאמר התורה במצוה "ככל הגויים אשר סביבותינו", ואין ישראל ראויים ללמוד מהם, ולא לקנא בעושי עולה? אבל זה רמז לענין שיהיה. ולכך באה הפרשה בלשון הבינוני, כאשר פירשתי כבר.

הרמב"ן מעלה נושא חשוב והוא, שמצות המלך מתאימה מלכתחילה לאותו זמן בו בני-ישראל יעלו בדעתם לבקש את המלך.

אבל מהגמרא בסנהדרין אנו למדים, שיש בקשה שנחשבת "כהוגן", ויש בקשה שנחשבת "שלא כהוגן". מאחורי הגינות הבקשה עומדת התפיסה וההבנה של מהות המלכות בישראל. אצל גדעון (שופטים ה,כב-כג) בקשת איש ישראל "משול בנו גם אתה, גם בנד גם בן בנד" מעידה, כי ביקשו עברו את שושלת המלכות. ותשובתו של גדעון "ה' ימשול בכם" מלמדת, שלא חל שינוי רב מתקופתו לזו של שמואל.

מהות המלכות בישראל

מערכת היחסים בין עם ישראל, המלך והקב"ה עמדה כאן לברור:

☆ האם המלך הוא המנהיג את עמו?

☆ האם המלך הוא מייצג את הקב"ה בפני העם?

☆ האם המלך מייצג את העם בפני הקב"ה?

נראה, כי התשובה היא יותר כוללת: המלך חייב להיות מרגיש את העם

שנאמר, "ולא ירום לבבו מאחיו", כלומר: כיהודי, אתה אחינו! אבל ה' הוא המנהיג האמיתי של עם-ישראל, וגם כאשר יש מלך. בכל אופן אין סתירה, כי הרי התורה מצווה "שום תשים עליך מלך" - "שתהא אימתו עליך".

כאשר ה' אומר לשמואל "לא אותך מאסו, כי אותי מאסו ממלך עליהם" אנו מבינים, שעד עתה ה' שימש בתפקיד המלך, ואותו מעבירים, כשהשעה ראוייה, למי שנבחר לשאת בתפקיד. המעבר מעם המונהג ע"י שופטים, הפוטרים בעיות מזדמנות ולא מתחילים את המהלך ההיסטורי של עם היושב על אדמתו, לעם המונהג ע"י מלך, בדרך להקמת המקדש. הרב קוק בספרו אורות-הקדש (ח"ג, מוסר הקדש, סעיף עט) מביא את דברי הזוהר על ספירת המלכות: "מלכותא דלית לה מגרמא כלום" - מלך בישראל אינו מייצג בתפקידו את עצמיותו, אלא את התפקיד שהוא ממלא. הוא מייצג את השכינה כלפי העם, ואת העם כלפי שמיא. כאשר שמואל שומע את העם המבקש לעצמו מלך, הוא שואל את עצמו איזה סוג מלך העם מבקש? האם זה "תנה לנו מלך", או האם זה "שימה עלינו מלך"?

מלכות שאול - מלכות שעה

לכאורה, דבר ברור הוא, שמלכותו של שאול עמדה מראש להיכשל:
 א. ההסטוריה מראה, שדוד הועדף על פניו, שנאמר "קרע ה' את ממלכות ישראל מעליך היום ונתנה לרעך הטוב ממך" (שמו"א טו, כח).
 ב. כבר בברכת יעקב לבניו נאמר: "לא יסור שבט יהודה ומחוקק מבין רגליו, עד כי יבא שילה ולו יקהת עמים" (בראשית מט, יא).
 ג. בהמלכותו של שאול, אומר שמואל לעם: "ועתה הנה המלך אשר בחרתם אשר שאלתם והנה נתן ה' עליכם מלך. אם תראו את ה' ועבדתם אתו ושמעתם בקולו ולא תמרו את פי ה' והייתם גם אתם וגם המלך אשר מלך אחר ה' אלקיכם (שם יב, יד) - אין כל זכרון לאורך ימי המלכות, ואילו לדוד נאמר ע"י ה': "ונאמן ביתך וממלכתך עד עולם לפניך, כסאך יהיה נכון עד עולם" (שמו"ב ז, טז).

לא זה המקום לשקול ולהשוות את מעשי האישים השונים (בזאת עסק רבות הרב בכרך, בספרו "מה בין שאול לדוד"). כאן ננסה להציג את הנהגת העם ע"י אדם כשאוכל, שמלכותו, היא זו של בוסר, אל מול מלכות דוד, המיועדת מראש ל"עד עולם".

העם ננזף על בקשתו את המלך, אשר מלכותו עומדת ותלויה. מצב רוחו של שאול הוא דוגמה לחוסר היציבות המאפיינת את מלכותו. במלכות דוד, העם מתאר את המלך, כמי שהיה כבר, המוציא ומביא בימיו של שאול. דוד סימל עבור העם יציבות. כל צעד בתחילת פעולתו של דוד מתואר בכתוב שבא לאחר "וישאל דוד בה' וכו'".

בגרות העם למלוכה

נחזור לנביא שמואל. הוא מעביר את העם ממשטר של שופט למשטר של מלכות. העם מודה בתחילה, כי חטא כאשר שאל לו מלך, אחרי ששמואל מדגים להם באות, כי זה לא ברצון שמים: "ויאמרו כל העם אל שמואל, התפלל בעד עבדיך אל ה' אלקיך ואל נמות כי יספנו על כל חטאתינו רעה לשאול לנו מלך." העם מכיר שהיה זה רע לשאול מלך, ומסתבר שטעותו היתה בהבנתו את חלוקת הסמכויות והתפקידים. העובדה, ששמואל מרצה בפניהם את אשר יעשה להם המלך מראה, כי בזה טעו. במלכות שאול אנו מוצאים, שהיה ערעור על המלוכה ע"י אנשים, ומשום כך היה זקוק שאול ל"המלכה נוספת", על מנת לחזק אותו. עמידתו של שמואל כצל שומר, משגיח ומייסר, מראה את הליווי, שמלוכה זו זקוקה לו. דוד, לעומת זאת, לא מתואר כנפגש עם שמואל מאז משיחתו, והוא הולך וגדל כמנהיג. קשה גם להתעלם מן ההדרגתיות של חיבור דוד עם ה' ועם העם, משהו המזכיר את גדילתו של שמואל עם ה' ועם העם.

מלכות דוד

לאורך תיאור הנהגתו של דוד, אנו מוצאים עדיפות לחשיבה הממלכתית, על זו הפרטית. גם אם הדבר נוגע לבנו שלו. דוד המלך רצה להשלים את המצוות שנצטוו ישראל עם כניסתן לארץ, גם זאת לא עלה בידו, כי ידיו מלאו דמים. מסתבר, כי לכל תפקיד בייעודו של עם ישראל חייב לעמוד אדם המתאים לכך. שאול הרגיל את העם להנהגת מלך, אך העם רק בשל בתקופתו של דוד.

בימים בהם היה שאול לה', העביר שמואל את שלטון השחיתות של משפחת עלי, וקבע סטנדרטים מוסריים בהנהגת מלך ועם. הוא העמיד את שאול (בעל החמלה) על הנחישות בה יש להשמיד את העמלקים, ועל הישרות שיש ללכת בה עם בני האדם. בכך המליך שמואל שני מלכים - אחד שמלכותו היא הפרוזדור, והשני שהוא הטרקלין.

עצמאותו של דוד משמואל, לעומת תלותו של שאול באחרון, מדגישה יותר את המוכנות והטבעיות שבמלכות דוד. שאול, שימש בתפקיד חשוב ביותר בתכנית האלוהית, הוא סלל את דרך העם למלכות האידיאלית: "מלכותא דלית לה מגרמא כלום".

כל זה נעשה ע"י אדם כשמואל, הנחוש ומורס מעם, כמשה וכחנה ופתוח לעם ולהגיגיו כאהרן וכאביו אלקנה. רק אדם עם תכונות כאלו יכול להכשיר מלך, אשר יהיה מורס מעם וגם מרגיש אותו.